

РЕКВИЕМ ЗА ЕДИН КЪРВАВ ПОЛСКИ НОЕМВРИ

Емил Доков

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. Полша влиза в XIX век след третото си разделение. Тя е част от бойното поле на Наполеоновите войни. Поляците таят надежди в Наполеон за възстановяване на политическото си настояще. Но те не се оправдават. Конгресът във Виена превръща Полша в централен въпрос за Великите сили на континента. Несправедливите му решения поставят неотменими противоречия между поляци и руснаци. Русификацията и културният и политически гнет изострят до краен предел недоволството на поляците. Тяхната съпротива от явна постепенно се превръща в скрита. През 1830 г. е поредният революционен пик през деветнайсетото столетие. Поляците се включват в него с надежда за промяна. Ноемврийското въстание е израз не само на съпротива срещу руския царизъм, но и израз на времето, пропито от романтизма. Развитието на въстанието показва слабостите в подготовката и реализирането му, но е ярък израз на стремежа на поляците за свобода. Той не може да бъде пречупен от провала му, а е подготвителен етап за нова съпротива.

Keywords: Poland, Russia, insurrection, romantizm, czarizm, Lithuania, army, split, general

„Всички свободни хора са братя“

Девиз на полските легиони от Наполеоновата Grand armee

Историята на Полша е една от най-богатите на Стария континент, а XIX век е една от най-драматичните страници в нея. Липсата на политическо единство и ясна визия за бъдещето довеждат до криза край Балтийско море. Полша попада под ударите на своите силни съседи, които след всяко десетилетие на XVIII век я отслабват все повече и повече. Краят на века е криза не само за Полша, но и за Европа. Това отразява вижданията на полските историци, които отразяват XIX век в мрачни краски. Използваните от тях квалификации само показват натрупаните противоречия между Полша и Русия през последните 200 години. В нашата историография има редица публикации, посветени на Полша, но XIX столетие остава извън полезрението на историците ни. Това

е една от причините, която ни мотивира да разгледаме проблема за Ноемврийското въстание. С настоящата статия искаме да открием факторите, довели до зараждането на причините и условията за развитие на първото полско въстание през XIX век. Да се спрем на подготовката му и да анализираме развитието му. Статията е нашата гледна точка не само за това знаково в полската история събитие, но и опит за оценка на първата половина на полския XIX век. Другата цел, която си поставяме, е да изразим мнение за полско-руския антагонизъм, който според нас има корени в периода 1780 – 1850 г.

В началото на XIX век Полша преживява и третото си разделение. Тя става арена на Наполеоновите войни и навлиза в новия век с накърнено достойнство и понижено самочувствие. Поляците таят надежди, че Бонапарт ще подкрепи националните им стремежи. Но корсиканският диктатор пренебрегва не само техните, но и стремежите на повечето народи, които владее. Грешка, която той заплаща на прекалено висока историческа цена. Неговият стремеж винаги е бил да разшири границите на империята си. Да превърне Франция в световна държава и да използва ресурсите на завладените от него народи. Но той не може да намери отговор на два фундаментални въпроса. Как да се справи с политическите гиганти по това време – Русия и Англия? И как да компенсира липсата на конкурентоспособен флот? Допълнителен проблем му създават и националните движения, възникнали вследствие от разминаването в очакванията на народите и отношението на Наполеон към тях. Като резултат от това избухва освободителното движение в Испания – герилата. Без да изразяваме мнение, че тя спъва Наполеон – нещо, което някои историци изтъкват.

Провалът на Бонапарт довежда до Виенския конгрес. Дипломатическият форум трябва да задоволи интересите на страните победителки. Най-важният въпрос на конгреса е формулиран като полски. Фокусът на вниманието попада в центъра на Европа поради това, че там се срещат интересите на повечето страни участнички на форума. Въпросът е определян от някои историци като полско-саксонски, тъй като във Виена трябва да се реши дали Саксония ще оцелее, или ще бъде погълната от двата си големи съседа – Австрия и Прусия, които спорят ожесточено за нея.¹⁾ В този смисъл страните са неотстъпни за Саксония и са готови да направят компромиси в Полша. Руският самодържец Александър I разбира отлично позициите на Прусия и на Австрия, затова формулира много добре руската позиция. Русия няма интереси в Саксония, затова тя иска Полша. Това усложнява нещата. Метерних²⁾ е в задънена улица. Намеренията на канцлера да се сближи с Александър I се провалят след появата на руската позиция. развитието на събитията на полуострова отдалечава Метерних от Петербург и го сближава с Лондон. Британия трябва да реши как да се финализира главният въпрос на конгреса. Англия няма преки интереси в Полша, но има отправна точка, по която да се сближи с Австрия. Русия не бива да бъде засилвана допълнително. Тя плаши австрийския канцлер с военната си мощ. От така описаните

позиции става ясно, че не могат да се задоволят интересите и на трите страни с апетити към Полша – Прусия, Русия и Австрия.

Решенията на Виенския конгрес показват това наше твърдение. Русия получава по-голямата част от нея.²⁾ Но Краков остава свободен град.³⁾ А Прусия и Австрия получават своите, макар и по-малки, части от Полша. Решенията на конгреса демонстрират предимството на изгодната позиция на Русия, то се състои в това, че Австрия и Прусия са готови да направят компромиси в Полша, но да не допуснат да се провали позицията им за Саксония. Виенският конгрес приключва.

Фиг. 1. Карта на следконгресна Полша

Решенията му изпращат болшинството от поляците в огромната нереструирана Руска империя. Руската историография многократно е подчертавала, че въпреки решенията на конгреса поляците имат права. Според някои доста по-големи от тези на обикновените руснаци. Но историята поставя два въпроса, които вече 200 години тежат с една и съща тежест.

Дали Русия смята да спази думата си? И дали Полша вярва, че Русия смята да спази думата си?

Според нас отговорът на тези два въпроса предопределя събитията в Полша през XIX век. Изглеждаше, че има такива предпоставки. Александър I не е типичният руски монарх. Като малък той е възпитаван от учителя си Фредерик Сезар Лагарп⁴⁾, който е либерал, и това се отразява на Александър. А полската диета във Варшава заседава, което е знак за това. Проблемът е, че Александър I управлява огромна империя и не е близо до поляците. Освен това той през цялото си управление разчита на своите съветници. В този смисъл много неща в Русия зависят от ретроградния Аракчеев. Вярно е, че един от съветниците му е полякът Чарториски, но той постепенно загубил влиянието си над Александър I. Освен това чертите на характера на Александър I го изолирали от политиката и по думите на своите съвременници той потънал в „религиозен мистицизъм“.

А 20-те години на XIX век съвсем не са най-успешното десетилетие в руската история. В Русия зрее недоволство от царизма и аракчеевщината. Сред офицерския корпус и интелигенцията се създават т. нар. „Северно“ и „Южно“ общество. А в самия край на 1825 г. Александър I умира. Според някои легенди Александър I инсценира смъртта си и живее до края на живота си под името Фьодор Кузмиц. Периодът на междущарствието е използван от заговорниците от „Северното“ и „Южното“ общество да извършат промяна. Те влизат в историята под името декабристи, защото извършват опита за бунт през декември 1825 г. Петербургският гарнизон се присъединява към декабристите начело със Сергей Трубецкой и на 14 декември те заемат централните и южните части на града. Но на другия ден пристига вярната царска армия, която превъзхожда декабристите по численост, и смазва бунта. На юг декабристите овладяват Черниговския полк в Украйна, но и там вълненията са овладени. Петима от водачите – сред тях Павел Пестел и Муравьов-Апостол, са осъдени и обесени.

Въпросът за престолонаследиято е един от най-важните въпроси в руската история през 20-те години на XIX век. Александър I преживява трагедия – децата му умират невръстни. Той няма син и по силата на салическият закон престолът трябва да бъде наследен от великият княз Константин⁵⁾. Но Константин се отказва от престола много преди смъртта на Александър. Така, да стане владетел на Русия, се пада на най-малкия брат Николай. Той никога не е подготвян да бъде цар, а генерал.

Но стечението на историческите обстоятелства го прави владетел. Точно неговото управление започва с въстанието на декабристите. Руският Фридрих II хладнокръвно организира армията си и потушава въстанието. Но като своя предшественик и той разчита на съветници при взимане на най-важните политически решения. И ако Александър проявява слабост и не извършва реформите, необходими на Русия, а след това странностите на характера му предават реалната политика в ръцете на група ретроградни сановници, то Николай не е наясно с политиката и дипломатията и е предпазлив в първите години на своето управление и прибегва до съветите на същите сановници.

Очертаната политическа обстановка говори, че Русия се намира в ярко изразена социална криза. През следващите три десетилетия тя се задълбочава и предизвиква разцвет на политическата мисъл в Русия, чиито ярки представители са Добролюбов и Чернишевски. В голяма степен събитията в Русия имат общо със случващото се в Полша. Братът на Александър I – Константин, още след Виенския конгрес е назначен за командващ на полските армии и на практика става вицекрал на Полша. А за комисар на държавния съвет е назначен Николай Новоселцев – един от най-консервативните хора в Русия. Според Михал Тимовски той откровенно мрази поляците. Скоро политиката на Константин води до разрыв със съюзния сейм, понеже той не зачита правата му. Още преди смъртта си Александър I отстранява Адам Чарториски и намалява влиянието на поляците в Петербург. Така очакванията след Виенския конгрес в Полша се разминават с действителността. Обществената атмосфера добива още по-черни краски, след като сеймът е затворен. Това още повече увеличава недоволството в Полша. В същото време Константин, определен от Тимовски и Кеневич като „брутален психопат“⁽⁶⁾, получава указания от Александър I да дисциплинира поляците и явно взима присърце тази своя задача.

Всеки опит за проява на полско самосъзнание бива наказван тежко. Полската култура е подложена на асимилация и цензура. Видният министър на културата граф Станислав Костка Потоцки не е удобен на църквата и властта и е уволнен. А в страна, в която от десетмилионното население 7,5 са поляци, 1,5 са евреи и 1,5 са руснаци, немци и литовци, културата на мнозинството е с водещо значение. Това предизвиква недоволство сред повечето представители на полското общество. Явният начин на съпротива в голяма степен е променен с таен. В авангарда ѝ стоят студентските среди. Сред тях се отличават Дружеството на Филоматите и Волномуларство народове. Много от тях са засегнати от арестите през 1822 г., но продължават да са голяма част от опозицията в Полша. Основателят на Волнодумство народове Лукашински малко по-късно оглавя-

ва и Товажество патриотичне (патриотичното дружество). Въпреки това, както Виктор-Берард подчертава, аристокрацията, клерикалите и едрите земевладелци – т. нар. бели, са благодарни на царя заради привилегиите, които им осигурява конституцията. Но както и при всички народи по това време аристокрацията е в малцинство, а основната част от поляците, сред които офицерството и интелигенцията, са изпълнени с революционни идеи и национализъм. Апропо, както споменава Берард, много от офицерите участват в армията на Наполеон. Техен идеал е полско-литовската република от XIV век.⁷⁾

В тази враждебна среда Потоцки успява да направи твърде много. Той увеличава броя на учителите. А от друга страна, поляците запазват полския език не само в руските, но и в пруските, австрийските и т. нар. „заграбени земи“. Разбира се, това предизвиква недоволството на руснаците и след уволнението на Потоцки следват рестрикции и цензура. Те са особено изразени във Варшавския университет. Потоцки е заменен от Станислав Грабовски, когото Луковски определя като „мракобесник“. В същото време в австрийските провинции протича германизация. Литовските провинции са подложени на още по-голяма цензура и русификация. Руският е обявен за официален език. Полският и литовският са забранени, както и латиницата, която поляците и литовците са възприели. Берард помества интересни факти. Вследствие на русификацията се развива контрабандата на книги на литовски език, които се печатат в Прусия. Според него до края на деветнайсетото столетие са внесени 4 млн. книги.⁸⁾ Отношенията между хората в литовските провинции също са много сложни. В тях има значителен брой от т. нар. „полски руснаци“, което превръща Литва в сложно етническо и езиково пространство. Повечето от селяните са руснаци, докато литовците са концентрирани в градовете, в които живеят и много евреи. Русификацията обрича литовския език и писменост на забравя. Той бил забранен за използване дори върху плакатите и афишите.

Положението на църквата е също доста сложно. Голяма част от имуществото на католическата църква е конфискувано, а тя е сведена до един от множеството култове в Руската империя. Много от водачите на църквата са подозирани в национализъм. А конкордата с папата е анулирана.

Въпреки тежката политическа и етническа обстановка полският романтизъм изживява възход. Това е златното време в развитието на полската култура. Науката също продължава да функционира. Важен момент от фактологията на периода е основаването на Варшавския университет с указ на Александър I през 1816 г. Това спомага за балансирано развитие на хуманитарните и точните науки. Литературата заема водещо място в развитието на полския романтизъм. Освен голямата тройка на полския романтизъм

Словацки, Мицкевич, Крашински тук трябва да отбележим и някои други имена. Те оформят силната полска литературна вълна, но са слабо известни. Антони Малчевски спада към полския романтизъм, но единствен от поетите-романтици не доживява до Ноемврийското въстание. Умира през 1825 г. Спада към т. нар. „украинска школа“ в полската литература. Остава в полската литература с произведението си „Мария“. Александър Фредро е един от добрите полски поети през XIX век. Участва в руския поход на Наполеон. Кажимеж Бродзински според повечето анализатори на полската литература е най-близко до голямата тройка на полския романтизъм. Участва в руския поход на Наполеон и е ранен. Помага на Ноемврийското въстание от емиграция.

Зигмунд Крашински е известен като един от тримата бардове на полския национализъм. Той е роден в разгара на руския поход на Наполеон и е поетът с най-добро потекло от времето на полския романтизъм. Баща му – Винсенти Крашински, е аристократ, участва в руския поход на Наполеон. Крашински е единствено дете и е закърмен с патриотичните идеи на своето семейство. Израстването му допълнително формира у него силно национално чувство. То протича в размирната атмосфера на 20-те години, изпълнени с все по-задълбочаващите се противоречия между поляците и руснаците. До 1829 г. живее в Полша. Буйният темперамент на Крашински кара баща му да го изпрати в Женева, където следва. От този момент започва и творческата му дейност. Произведенията му са написани с използването на прозвища и псевдоними, което кара анализаторите на полската литература да го нарекат анонимния поет на полския романтизъм. Голямата идея в творчеството му е да се приравни индивидуалният морал с този на нацията и човечеството. В повечето си творби той търси енигмата на националното страдание. Най-известните му работи остават „Иридон“ и антирезата на Данте „Небожествена комедия“.

Юлиуш Словацки според повечето критици на полската и световната литература надвишава Мицкевич и е най-комплексният талант от времето на романтизма. Моника Гарднър го определя като майстор на стила и езика.⁸⁾ Тази сила на творчеството на Словацки се дължи на влиянието на европейския романтизъм, и по точно на Байрон, Мур и Шекспир. В творчеството му материалният свят е израз на подобряване на духа, който променя своите форми. Произведенията му надхвърлят ясните граници на простите литературни жанрове. Изразните средства, които използва, са разнообразни. Те съдържат богат речник, в който има много неологизми. В най-големия си шедьовър „Анхелий“ той пресъздава живота на изгнаника. Младият Анхелий е заточен в Сибир и през цялото време душата му е изпълнена със страдание по отечеството. В произведението се прокрадва месианската философия за спасението на Полша. Това според някои

оценки превръща „Анхелий“ в мистична поема. Квинтесенцията на сюжета свързва Анхелий с шамана. Той е събирателен образ, който отразява съдбата, което индиректно Словацки отнася до опит за предсказване на полската съдба.

Адам Мицкевич⁹⁾ е безспорният символ на полския романтизъм. Наричат го поет на националното страдание. Мицкевич има рядката дарба да наблюдава своя народ и процесите в полското общество. Голямо влияние оказва полско-литовският му произход. Завършва Вилнюския университет. Павел Соболевски го нарежда сред необичайните интелекти в полското изкуство. Според него творбите на Мицкевич изразяват хармоничните мелодии от несекващата любов към родината. Поезията му се усвоява мигновено от публиката заради силата на фантазията и красотата на израза, която притежава. Центърът на творчеството му заемат две исторически поеми. В „Конрад Веленрод“ той пресъздава съдбата на средновековна Полша чрез съдбата на рицаря Конрад Веленрод. Историческата нишка прехвърля читателя в епохата на немската агресия в полските земи. Моника Гарднър оценява „Конрад Веленрод“ като поема, инспирирана от благородническата патриотична вяра в родината, силно повлияна от байронизма. Шедьовърът на Мицкевич е поемата „Пан Тадеуш“. Тя е написана в 12 книги и е издадена за първи път в Париж през 1834 г. Сюжетът отразява любовта на пан Тадеуш и неговата любима. Но големият отзвук от поемата е следствие от болезнения патриотизъм, с който е пропита тя. Почеркът на Мицкевич като майстор на словото личи и в другите му произведения. Сред тях са „Еротични сонети“, „Ода за младежта“ и „Песен за Филарет“. Разнообразието на творчеството на Мицкевич го нарежда до най-големите поети на романтизма Байрон и Пушкин.

Картината на полския романтизъм не би била пълна без присъствието на Шопен. Геният на полската музика се превръща в един от символите на романтизма в музиката. Той е преди всичко майстор на музиката за пиано. Започва да свири на 5-годишна възраст. На 7 години е автор на няколко фини композиции. Заимства много от народната музика. Тя формира и първия му период. Тогава той залага на класическите форми рондо, вариации и сонати. Вторият му период е между 1830 и 1840 г. В него прибавя нов подход в техниката за пиано. Музиката му има дълбочено художествено изразяване. Особено характерни за Шопен са полонезите. Седем са от зрелия му период. Полонез в до диез минор оп. 26 е посветен специално на Ноемврийското въстание. Мазурката е другият широко застъпен дял в творчеството му. Шопен написва 57 мазурки. Има 21 ноктюрни, които са лирични миниатюри, изпълнени със сложни орнаменти. Богатото му творчество се допълва от скерцо, балади и етю-

ди. Значението на Шопен в европейската музика е огромно. Той оказва влияние на композитори като Вагнер, Лист, Шуман, Григ, Дебюси, Равел, Рахманинов.

Въпреки чуждестранното управление полската икономика се развива сравнително добре. В Полша се заселват много занаятчии благодарение на прогресивните икономически мерки, сред които се откроява освобождаването от данъци. В същото време финансовият министър Ксавери Любецки уравновесява бюджета чрез строги данъци, налагани на другите прослойки в обществото. Промислеността се развива добре, което се дължи на специалната програма, предприета от Любецки, с която държавата насърчава индустрията. Особено силно развитие получават минното дело и металургията, които се превръщат в основа на полската икономика през следващите 200 г. Банковото дело също е в подем, по това време се основава полската народна банка и се поставят основите на полското кредитно общество.¹⁰⁾ А Лодз се превръща в център на памучната промишленост. През 1822 г. е сключено споразумение с Русия, след което Русия се отваря като пазар за полските стоки. Земеделieto е в застой. Откроява се отчетлива тенденция голяма част от селяните да са обезземлени. Броят на обезземлените селяни достига 800 000 души, което според Луковски допълнително задълбочава и без това съществуващите противоречия между едрите земевладелци и селяните.¹¹⁾ Тази тенденция се дължи на отстъпването на част от земята като залог за премахване на крепостничеството. Кое то, от своя страна, отваря друга тенденция – голяма част от обезземлените селяни мигрират в градовете и увеличават числеността на индустриалния пролетариат. А тези две тенденции ерозират каузата на националната солидарност.¹²⁾ Арендата все още остава непозната за полското селско стопанство.

Не така стоят нещата в другите части от Полша. Там се прилага земеделска реформа. Промисленото производство изостава поради силната конкуренция на немската промишленост. Но и тук минното дело и металургията се развиват добре в района на Горен Шльонск. Областта Галиция изостава най-много икономически, както и цялата австрийска част от Полша. Виена облага с тежки данъци земеделската аристокрация, което изсмуква финансовите ѝ ресурси и я лишава от възможности за развитие. Промислеността остава почти неразвита.

Новообразуваното кралство е като гъба, която попива всичко най-ново и най-прогресивно в Европа и го излива в империята. Нещо, което кара някои историци да наричат Полша вратата на Русия към Европа. Затова съвсем естествено ставащото в Европа повлиява на настроенията в Полша. С това се дистанцираме от мисълта, че царизмът не е основната причина за въстанието от 1830 г., но то става част от революционната вълна, обхващаща Европа. Подтикът за тази вълна е ставащото във Франция през 1830 г.,

където през юли на власт се установява Орлеанската династия начело с Луи Филип. Последват сътресенията в Берлин и Белгия, а малко по-късно и в Италия. Полша не може да пропусне този удобен исторически момент, който би имал съдбоносно значение за възвръщане на загубената държава. Ключавата 1830 г. е предшествана от коронацията на Николай през юни 1829 г. във Варшава. Той е обявен за цар на поляците и коронясан с короната на полските крале. Николай I произнася традиционния поздрав „Да живее кралят“, но в катедралата във Варшава едва няколко гласа отвърщат на поздрава – тя е потънала в потискащо мълчание. Актът на коронацията отбелязва връхната точка на унижението на поляците.

Още през 1829 г. тайните организации се активизират. Ключово място в ситуацията, която предстои, има армията, защото в нея също се развива

заговор. Той е организиран в училището за пехотни офицери сред кадетите начело с Пьотр Висоцки. Следва революционната вълна от 1830 г., дала решителния импулс за началото на въстанието. То е планирано да започне на 29 ноември. Планът на въстанието предвижда дворецът Белведере да бъде овладян и Константин да бъде убит. Другата част от въстаниците трябва да удари казармата Лежанки, където е разквартирувана руската конна гвардия. Тезата, прокарана от Широкоград, противоречи на фактите и останалите източници.¹⁴⁾ И може да се определи само като затваряне на очите. Той твърди, че план за въстанието няма, с което се опитва да внесе дезинформация относно общия ход на Ноемврийското въстание. План има, но както често се случва в историята, събитията не протичат по предварително начертания начин. Белведере е овладян, но Константин успява да избяга, защото е предупреден от руски шпиони. Бягството е позорно, защото Константин бяга, преоблечен в женски дрехи. На 30 ноември арсеналът във Варшава е превзет и разграбен. Но в армията има разногласия относно въстанието. По голямата част от нея остава в казармите си и не се присъединява към народната експлозия. Във Варшава избухва суматоха. В

Фиг. 2. Герб на Ноемврийското въстание

престрелката с Варшавския гарнизон въстаниците взимат надмощие и той в по-голямата си част е избит. Убити са много руснаци, а както Замойски отбелязва – и двама полски генерали погрешка. Варшава потъва в хаос, а главната цел на въстанието не е изпълнена, Константин не е убит. Според нас събитията от 29 и 30 ноември протичат под знака на стихийността, но въпреки това постигат повечето от най-важните цели. Те съвпадат с петгодишнината от преврата на декабристите и се явяват странно продължение на борбата с руския царизъм. На 4 декември е избрано временно правителство, а за диктатор е обявен Юзеф Хлопицки – обичан от народа полски генерал. На 5 януари в Петербург пристига делегация, която трябва да проведе преговори. Но те са крайно неуспешни. Царят иска безусловна капитулация на поляците. Поставен пред категоричността на фактите, Хлопицки обявява диктатура на 17 януари. Следва ключовата за въстанието дата 25 януари 1825 г. Тогава с единодушно решение на сейма е обявена детронацията на Николай I, а Полша е извадена от пределите на Руската империя. Създадено е ново правителство, начело с Адам Чарториски и Михал Радживил.

Русия не смята да дава повече хоризонти на въстанието. Като един от основните крепители на Свещения съюз, тя трябва да потуши бунта, който е част от революционната вълна, обхванала Европа преуз 1830 г. Отделяне на Полша би означавало заличаване на полуразпадналия се Свещен съюз. През същата 1831 г. на картата на Европа се появява нова държава – Белгия, и ако Полша последва нейния пример, това би било лош знак за Европа. В началото на февруари в Полша нахлува 115-хилядна армия на ген. Иван Дибич. Твърде голямо закъснение, което говори ясно за кризата, обхванала руската армия. Нещо, което дори Широкоград признава.¹⁵⁾ Дибич не очаква силната съпротива, която го посреща в Полша. Поляците посрещат руската армия при Гроховска Олшинка (Фиг. 3) ѝ нанасят тежко поражение. Хлопицки се включва във военните действия и за главнокомандващ е избран ген. Кшинецки. Използвайки изненадата на първия удър, поляците нанасят още три поражения на руснаците при Велики Домб, Вавер и Игани и генерал Дибич е пред разгром. Според изнесените от Адам Замойски данни поляците разчитат на сили, чиято обща численост достига 200 хил. д., в тях влизат резервите и доброволците от литовските и украинските земи. Сред доброволците в Ноемврийското въстание особено много са германците. Те дават 100 военни хирурзи.

Но точно в този решителен за въстанието момент на преден план излиза фигурата на главнокомандващия Кшинецки. Изпълнен с колебание и без най-важното качество за един военачалник – решителност, той забавя действията на въстаниците и до голяма степен спира положителната линия, по която се развива въстанието. Нещо, което дава основания на

Фиг. 3. Битката при Грохув. Худ. Войчех Косак

Кеневич да го нарече некадърник. Определение, с което ние напълно се съгласяваме. Забавянето има решаващи последици за полския ноември. Въпреки че поляците получават още един плюс, който съдбата им подарява – генерал Иван Дибич умира от холера в начало на юни 1831 г. Месеците между февруари и април са сцена на остри противоречия между водачите на въстанието. Най-талантливият полски генерал Игнаци Пронджински успява да убеди Кшинецки да поднови полската офанзива. Тя е подновена, но забавянето дава възможност на руснаците да се организират. Пронджински се насочва към руския гвардейски корпус с цел да му попречи да се съедини с остатъците от армията на ген. Дибич. В една от решителните битки на въстанието при Остроленка¹⁶⁾ на 26 май 1831 г. поляците губят тежко. Дибич е заменен от Иван Паскевич, който остава в полското съзнание като „руския касапин“. Остроленка променя съдбата на въстанието. Положението на поляците се влошава. Това кара Чарто-риски да изпрати делегации в Европа да търси помощ. Европа е разделена. Полша е само част от революционната вълна в Европа през 1830 г. Паралелно с нея е подпалена и Италия, която за втори път след 1820 г. преследва възжеленията на своята кауза. Вилем губи битката с белгийците и обединените Нидерландии не са онзи буфер, който Метерних и Касълри замислят през 1815 г. Затова реакциите в Европа могат да се схващат като

резонанс на практическото рухване на Свещения съюз. Съюз, който все още плаши европейските държави. Прусия и особено Австрия са готови да помогнат на Русия, въпреки че австрийските войски са заети с революцията в Италия. „Справедливото дело, което Негово императорско величество е призовано да защити е очевидно. Полското кралство още от момента на своето създаване имаше в нашите очи цената на барутен погреб. Огънят трябваше да проникне там рано или късно“¹⁷⁾, възкликва Метерних. Англия откликва на полското въстание, но само чрез своята интелигенция. Форин офис и английският парламент остават безмълвни към събитията в Полша. Както отбелязва Замойски, най-реална е помощта от Франция. Но и тя пропада, след като е оказан натиск върху Париж.

Генерал Паскевич прегрупира армията си и обхожда Варшава от север. Тук отново се проявява престъпното колебание на Кшинецки, който, вмес-то да удари руснаците, изчаква. Към руския корпус в Познан се присъединяват и няколко пруски дивизии с численост от 6 хил. д. Във Варшава се усеща силен смут. Некадърността и малодушието на Кшинецки кара националното правителство да го замени с Хенрик Дембickи. Но и той не успява да се намеси удачно в сложната ситуация. Това предизвиква недоволство и протести във Варшава. На 15 август е организирано нападение върху кралския замък. Там загиват доста хора, близки до правителството, а Чарториски се спасява с бягство. Недоволството налага спешни промени. За командващ на армията е назначен популярният сред народа генерал Ян Круковецки. Но това не променя сериозно хода на въстанието. На 6 септември руснаците започват да настъпват към Варшава и да обстрелват града. Безсилният Круковецки подготвя капитулацията на Варшава, но сеймът го освобождава. Варшава е изоставена и както Нина Киняпина отбелязва, великият княз Михаил влиза в нея.¹⁸⁾ Правителството и останалата 70 хил. армия отстъпва, но тя не е способна на по-нататъшна съпротива. На 5 октомври правителството и по-голямата част от въстаниците минават полската граница и това според повечето изследователи се смята за край на въстанието.

Разправата с въстаниците е жестока и залага непресъхващите основи на полско-руския антагонизъм. В лицето на подсъдимите Николай II отмъщава на цялата нация, създава толкова вълнения и грижи на царизма.¹⁹⁾ Голяма част от водачите на въстанието се спасяват с бягство, включително и Адам Чарториски. Съдът издава десетки смъртни присъди. Една част чрез посичане, а на 350 души – чрез обесване, много от които задочни. Офицерите, участвали във въстанието, са разжалвани в редници и изпратени в полковете в Кавказ. Литва е превърната в пепелище от наказателния корпус на ген. Михаил Муравъов. Хиляди са обесените, а цели села изчезват от лицето на земята, 5000 хил. семейства изгубват цялото си имущест-

ство. Огромен е броят на заточените в Сибир на доживотна тежка работа. Много от тях стигат до Сибир пеша. Полската емиграция е огромна, тогава всеки трети емигрант в Европа е поляк. Франция се превръща в център на полската емиграция. Париж е мястото, където през целия XIX век се подготвят планове за разпалване на полската кауза. Във френската столица се създават две партии сред полските емигранти. Едната, под водачеството на Чарториски, е известна като Хотел „Ламбер“ – мястото, където той живее. Тя поддържа официалния начин на борба. Залага на дипломатическите преговори и на кореспонденцията. Другата партия е наречена Полско демократично дружество и залага изцяло на революционното начало. Управлява се от ръководство, наречено централизацията. Седалището ѝ в началото е в Поатие, а след това във Версай. Тя успява да създаде мрежа от заговорници в Полша и Литва, но е разкрита през 1837 г., а повечето заговорници са обесени и изселени в Сибир.

Ноемврийското въстание в Полша има изцяло национален характер и е израз на недоволството от решенията на Виенския конгрес и последвалото го статукво. То е един от двата най-големи опита за отхвърляне на руския гнет и царизма през XIX век. Въстанието обхваща цялата руска зона от полските земи, но не се превръща в народна война. Главна причина за неуспеха на въстанието открояваме в различията между аристокрацията и селяните, които не задоволяват интересите си. Вследствие на това те не се включват в него. Стихийността също пречи на въстаниците да вземат верните решения. Ръководството проявява колебание и стратегически грешки в най-решителните моменти на въстанието. Руската армия е силен противник, но при една общонародна съпротива тя не би издържала на революционния стремеж. За неуспеха на въстанието допринася пасивността на Европа, както и това, че Полша е обградена от трите основни страни учредители на Свещения съюз – Русия, Австрия и Прусия, които остават крепители на руините му до окончателното му заличаване през 1848 г.

Полша губи статута си на кралство и конституцията си и се превръща в руска провинция. През 1833 г. е въведено военно положение. Около Варшава е издигната цитадела. За наместник на Полша е назначен повишеният във фелдмаршал Иван Паскевич. Много висши учебни заведения са закрити. Полският език е запазен в пощите и в началните училища. В Полша масово се практикува каторгата и конфискацията на имущество. А църковната уния в „заграбените земи“ е отменена.

Въпреки политическия упадък полската култура се развива по възходящ път. Полският романтизъм дава една от най-блестящите страници в културната съкровищница на Европа; т. нар. велика емиграция, в която влизат Крашински, Мицкевич и Шопен, твори и запазва моралните ценности

на поляците. Тяхното творчество и особено това на Мицкевич изграждат полския месианизъм, философията на полския XIX век. Ноемврийското въстание е знак, че полският дух е жив, то е последвано от Януарското въстание от 1863 г., което още по-силно утвърждава стремежа на поляците за свобода.

Полският XIX век е мрачен в политическо отношение и показва стремежа за политически промени. Ноемврийското въстание е апотеоз на полския героизъм и ярко проявление на полската кауза. Каузата на онази Полша, в която остава безсмъртен духът на Мешко I и Коперник, на Костюшко и на Мицкевич.

БЕЛЕЖКИ

1. Зак. Л.А., Монархи против народов, М. ИМО., 1965 г. стр. 65.
2. Клеменс Венцел Непомук Лотар фон Метерних Винеберг Байлщайн – австрийски политик, една от най-влиятелните фигури в европейската политика през първата половина на XIX век. Роден е в Кобленц, в семейство от дребната аристокрация. Дипломатическата му кариера започва през 1795 г. Малко по-късно е назначен за посланик в Берлин, а през 1806 г. – за посланик в Париж. През 1809 г. става външен министър на Австрия. Посредничи между Франция и Русия след разгрома на Наполеон в Русия. Малко след това включва Австрия на страната на победителите. Организатор на Виенския конгрес от 1815 г. Той е архитект на системата след конгреса и инициатор за създаване на Свещения съюз. Наричат го „кочияшът на Европа“. Управлява Австрия до революцията от 1848 г.
3. Из финалния акт на Виенския конгрес. Чл.1. Варшавското херцогство, с изключение на областите и окръзите, за които е постановено друго в следващите членове, се присъединява към Руската империя. То ще бъде безвъзвратно свързано с Русия със своята конституция, за да бъде владяно за вечни времена от н. в. Всерусийския Император, неговите наследници и приемници. Н. и. В. си запазва правото да даде на тази държава, която се ползува с правото на отделно управление, вътрешно административно устройство, което намери за подходящо. Той ще приеме наравно с другите си титли и тази на цар на Полша. Данев Симеон, Дипломатическа история на Европа, С. 1935 г.
4. Чл.6. Град Краков с територията си се обявява за свободен град за вечни времена, независим и строго неутрален под контрола на Австрия, Русия и Прусия. Данев Симеон, Дипломатическа история на Европа, С., 1935 г.
5. Фредерик Сезар Лагарп (1754 – 1838) – швейцарски политически лидер и патриот. Участва в създаването на Хелветската република. Учи в Университета в Тюбинген, където получава докторска степен по право през

1774 г. Постъпва на служба при руския цар Павел I и става учител на децата му. През 1794 г. се завръща в Швейцария. Взима активно участие в борбите на кантона Во срещу Берн. Той е един от учредителите на Хелветската република. Тя премахва кантоните и създава централно правителство. Влиза в Швейцарската директория. Но година по-късно е низвергнат и бяга от страната. През 1803 г. Наполеон с акта на Медиятизацията премахва Хелветската република. Лагарп продължава да се бори за съдбата на Во. Присъства на Виенския конгрес, където убеждава Александър да съдейства на Во. Вследствие на това Во извоюва пълната се независимост от Берн. До края на живота си взема участие в политическия живот на Во.

6. Константин Павлович Романов (27 април 1779 г. Царское село – 2 юни 1831 г. Витебск) – велик княз, вторият син на Павел I и София Доротея Вюртембергска. Внук на Екатерина Велика. Отказва се приживе от руския престол. Възпитаван от баба си Екатерина Велика. На 16 години се жени за германската принцеса София Сакс-Кобург Заалфелд на 26 февруари 1796 г. Но се развежда през 1801 г. След възкачването на брат си Александър на руския престол се отдава на военна кариера. Отличава се в битката при Лайпциг. През 1815 г. става командващ на полските армии и вицекрал на Полша. През 1820 г. сключва морганатичен брак с полската графиня Йоана Грудзинска. Но децата му нямат право на руския престол, защото са с по-нисък аристократичен статут. До края на живота си се титулува цезаревич. В Полша е смятан за жесток тиранин и е мразен от всички. След началото на полското въстание от 1830 г. е принуден да напусне Полша. Умира от холера на 2 юни 1831 г. във Витебск.
<http://www.answers.com/topic/grand-duke Konstantin>
7. През втората половина на XIV век Източна Европа е поставена под ударите на три силни политически опонента. Златната орда разгръща мощно нашествие срещу източноевропейските държави. А последните две десетилетия бележат агресията на османските турци. В същото време от Запад навлизат тевтонските рицари. Ситуацията показва разликата в подхода на балканските и западнославянските владетели. Те постигат най-важното – успяват да се обединят пред надвисналата опасност. Докато разделението на Балканите води до политическото унищожение на България и Сърбия. През 1385 г. е сключена полско-литовската уния, довела до образуването на обща държава. Обединената държава нанася решителния удар над тевтонските рицари при Таненберг (Грюнвалд). Периодът на обединената държава е прогресивен и в икономическо отношение за шляхтата, която е освободена от всички повинности с изключение на военната служба и 2 гроша на лан земя. През 1454 г. Полша се превръща в република по нишавския си статут. А висшата власт принадлежи на сейма. Именно тази република и периодът от 80 години на стабилност са идеал за полското офицерство в началото на XIX век.

8. Тимовски, История на Полша, Абагар. Велико Търново. 1998 г. стр. 321.
9. Тимовски, История на Полша, Абагар. Велико Търново. 1998 г. стр. 323.
10. Gardner Monika, Study of national idealism, London. P. 45.
11. Адам Берард Мицкевич (1798 – 1855) – полски поет, политически деец, журналист. Един от тримата бардове на полския романтизъм – Крашински, Словацки, Мицкевич. www.iam.pl
12. Луковски, Йежи, Кратка история на Полша, Труд. С. 2011 г. стр. 149.
13. Луковски, Йежи, Кратка история на Полша, Труд. С. 2011 г. стр. 149.
14. Широкоград. А. Б., Давнии спор славян. Россия. Польша. Литва, глава 2. 2006 г.
15. Широкоград. А. Б., Давнии спор славян. Россия. Польша. Литва, глава 2. 2006 г.
16. Gnorowski. S. B., Insurrection in Poland 1830-31, London. P. 350.
17. Metternich, Memoires, t. V, p. 77.
18. Киняпина, Нина, Външната политика на Русия през XIX век, С., Наука и изкуство. 1980 г. Стр. 156.
19. Киняпина, Нина, Външната политика на Русия през XIX век, С., Наука и изкуство. 1980 г. стр. 157.

ЛИТЕРАТУРА

- Басевич, А. М. (1965). *Йоахим Лелевель: польский революционер, демократ, ученый*. Москва
- Данев, Симеон. (1935). *Най-нова дипломатическа история*. София.
- Жиховски, М. (1965). *Очерк по история на Полша*. София: Наука и изкуство.
- Зак, Л. А. (1968). *Монархи против народов*. Москва
- Замойски, Адам. (2005). *Полският път*. Велико Търново: Абагар.
- Киняпина, Нина. (1980). *Външната политика на Русия*. С. Наука и изкуство.
- Кулюгин, А. (2002). *Энциклопедия русских царей*. Москва
- Луковски, Йежи. (2011). *Кратка история на Полша*. София: Труд.
- Тимовски, М. (1998). *История на Полша*. Велико Търново: Абагар.
- Широкоград, Александър. (2006). *Давнии спор славян*. Россия. Польша. Литва. Москва: Аст.
- Berard, Victor. (1955). *Russian empire and czarism*. London: David Nutt.
- Gardner, Monika. (1925). *Poland – a study of national idealism*. London: Burns & Oates.
- Gnorowski, S.B. (1839). *Insurrection of Poland 1830 – 31*. London: James Ridgway.

Morfill, Richard. (1939). *Russia and Poland*. Oxford.

Metternich, Richard. (1880). *Memoirs of Prince Metternich*. T.5. London.

REQUIEM FOR ONE BLOOD POLISH NOVEMBER

Abstract. Poland enters the 19th century after its third separation. It is a part of the battlefield of the Napoleon Wars. The Poles count on Napoleon to renew their political reality. But they do not justify themselves. The Congress in Wien turns Poland into a central question for the Great Powers on the continent. The unfair decisions of the Congress set irrevocable conflicts between Poles and Russians. The russification and the cultural and political oppression exacerbate the discontent of Poles to the edge. Their resistance manifest gradually becomes hidden. In 1830 is the next revolutionary peak of the 19th century. The Poles participate in it in the hopes of change. The November uprising is an expression not only of resistance against the Russian Tzarism, but also of the time infested with Romantism. The development of the uprising shows the weaknesses in its preparation and realization, but it is a clear manifestation of the Poles' pursuit of freedom. It cannot be broken by their failure, but becomes preparation for new resistance.

✉ **Mr. Emil Dokov, PhD student**

Institute for Historical Studies – BAS

52, Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: em_dokov@abv.bg